

Ara ve Nadal...

M. Carme Mas i Morillas

Els pastors de les muntanyes
quan van arribar a Betlem
varen ballar tres sardanes,
tres sardanes i un ballet,
sant Josep amb les ballades
no s'hi veia de content:
—Ara hem de ballar nosaltres
per donar-los compliment—
Sant Josep la camadeta,
Nostre Senyor el saltiró,
Mare Verge unes girades
de punteta i de taló.⁽¹⁾

Aquesta cançó popular recollida per Joan Amades ens introdueix en l'ambient lúdic i joïós d'una de les festes més riques en tradicions i costums arreu de Catalunya, la festa de Nadal, que s'esdevé coincidint amb el solstici d'hivern, moment en què el sol arriba a la seva alçada mínima en el zenit.

En les diverses civilitzacions, els dos solsticis —el d'hivern i el d'estiu, que en el nostre calendari s'escau per Sant Joan—, originen un seguit de rituals i cerimònies lligats, fonamentalment, a cultes agraris i ramaders.

L'origen de la celebració del Nadal és incert. Alguns autors com Caro Baroja consideren que l'antecedent remot de les celebracions nadalenes es troba en les saturnals romanes, festes d'inversió en honor de Saturn, marcades pel culte a la fertilitat.

De fet, sembla que en els primers segles de la nostra Era, a les poblacions més importants de l'actual Catalunya, se celebraven, poc després del solstici d'hivern, les anomenades festes «del cervol», contra les quals, a finals del segle IV, va lluitar aferrissadament Sant Pacià, bisbe de Barcelona, segons s'esmenta en el document **Paraenesis ad paenitentiam**⁽²⁾.

glèsia i dels Concilis, es té notícia que la celebració cristiana del Nadal comença a sobreposar-se a les antigues festes romanes vers el segle IV, com a esclat del triomf del cristianisme.

Malgrat tot, el document més antic que a Catalunya esmenta les festes de Nadal data dels anys 1239-1242, en què el Concili provincial tarragoní en fa esment, amb detalls com la matança del porc i el venciment de tributs de la ruralia.

Un segle més tard, el rei Pere III el Cerimoniós va disposar que als seus dominis l'any comencés per Nadal. Ho feu mitjançant pragmàtica donada a Perpinyà el 16 de desembre de 1350.

«... per ço que pus sovint la dita Nativitat de Nostre Senyor en memòria sia hauda e encara foragitats idus, nones e chalendes»⁽³⁾.

Els dies de Nadal foren declarats feriatos per les Corts de Montsó, el 1581. I és a partir d'una llarga tradició que arriben fins avui els costums nadalenes, entre els quals cal destacar el paper de **les fires**.

La celebració d'una fira s'escau, tot sovint, aparellada a una festa, com a element indispensable per proporcionar la cuina dels elements gastronòmics necessaris per als àpats, en aquest cas, nadalenes.

Ja a començaments de desembre, el dia de la Immaculada s'inaugura al Barri Gòtic de Barcelona i a les escales de la Catedral, la fira de pessebres i arbres de Nadal, anomenada de Santa Llúcia perquè tradicionalment s'inaugurava el dia 13.

Cal esmentar també la fira de Sant Tomàs, la diada del qual s'escau el 21 de desembre, primer dia de l'hivern. Ja ho diu el refrany:

Per Sant Tomàs comença l'hivernàs,

una setmana al davant, una setmana al
detràs.

La fira de Sant Tomàs tingué una gran importància a Catalunya. Ratificada el 1577 per un privilegi reial, es començava el dia 6 i durava vint dies al llarg dels quals s'aplegaven gairebé tots els gremis distribuïts per diversos carrers.

Avui la funció de les fires ha estat manllevada pel comerç en general i pels grans magatzems, les «noves fires» que per aquestes festes procuren oferir als ciutadans tot allò que pugui necessitar.

Les rifes són també part integrant del costumari nadalenc. Algunes de les més antigues es relacionen amb el fet d'establir deixes i fundacions per dotar donzelles pobres de cara al casament. Aquestes dotacions s'atorgaven o es rifaven per Nadal.

D'un caire diferent eren les rifes de pollastres, pernills, torròn i tota mena de queviures, realitzades pels «rifaires» ambulants.

Avui, amb la profunda crisi econòmica i l'elevat índex d'atur, els jocs d'atzar han experimentat una forta revifalla que s'incrementa per Nadal des del sorteig de «la grossa» el 21 de desembre —dotació que hom espera com les «donzelles pobres» per parar un pis, casar-se, comprar un cotxe, eixugar deutes...— fins a les rifes de suculentos cistelles que fan els de comerços, les entitats per finançar, sovint activitats de lleure o de caire cultural.

Un altre costum nadalenc és el de les **estrenes**, força estès ja al segle XIV. Se'n donaven a infants, a amics, a servents i també als oficials. S'anomenaven pa-i-nou tal volta perquè en el seu origen les estrenes eren de tal espècie.

Consta que a les darreries del XIV, any rera any, els Consellers de la Ciutat de Barcelona publicaren una crida tot cominant els ciutadans a no donar estrenes superiors als cin-cents sous i autoritzant-los, no obstant, a donar allò que vulguessin a l'Església i als pobres.

En èpoques més properes, les estrenes eren ofertes segons les pròpies possibilitats i el càrrec del destinatari. Així, mentre el forner repartia coca entre els parroquians, el fideuer pasta per a l'escudella, l'escombriaire verdura per a l'olla i el taverner convidava a un tragué de bon vi, els mercaders estrangers establerts a Barcelona, en els segles XIII i XIV, havien ofert dos draps d'or al rei.

Podem dir que avui les estrenes tenen un caire més impersonal i estandarditzat. Són les «cistelles» amb productes assortits que les empreses encarreguen a l'engròs per fer-ne els obsequis que el marketing aconsella.

I ja que parlem d'obsequis cal esmentar un «personatge» molt familiar en el costumari nadalenc, el **tió**, que prové del culte a l'arbre inherent a les festes del solstici d'hivern, amb tota la simbologia de ressurrecció i d'inici d'un nou cicle que aquest comporta.

Podem dir que el «caga tió» és la forma actual d'un antic ritu de fertilitat. El tió, sec i esmortèit a l'hivern, amaga una força regeneradora que, desvetllada per fórmules màgiques —cançons i cantarelles— dona uns fruits simbòlics als infants. La cerimònia és prou coneguda. Els infants bastonegen el tió cantant diverses cançons que solen cloure amb un taxatiu:

Caga tió, si no, et dono un cop de bastó.

Relacionat amb els cultes a la vegetació cal esmentar el costum nòrdic de l'**arbre de Nadal**, arrelat a Catalunya d'uns decennis ençà. L'arbre de Nadal té una màgica florida la nit del solstici i les seves branques apareixen carregades d'obsequis. Per a Xavier Fàbregas l'arbre de Nadal és company del tió, i, «...hom diria que ha vingut a reforçar la combativitat del tió català»⁽³⁾.

Pel que fa a la litúrgia, la celebració clau de la nit de Nadal és la **Missa del gall**, dita així perquè la gent hi portava com a ofrenes galls i tota mena d'aus, algunes de les quals, «alliberades», voleïaven al seu aire. Per expressar la joia del Nadal, la música, negligida durant l'Advent, gaudia de «llibertats d'orgue». Els músics podien tocar tot el que volien.

Sembla que, originàriament, en la missa del gall es feien representacions de l'adoració dels pastors dins el temple, tradicions que donaran lloc als pessebres i a les representacions de Pastorets.

En acabar la missa del gall, el ressopò amb neules, torrons, vi rançi i, més recentment xampany —o cava, si cal dir-ho així—. Un cop acabat, en molts indrets, era costum deixar una cadireta baixa vora el foc, amb robeta de nadó a sobre, per la creença que la Mare de Déu hi baixava, aquella nit, per embolcallar l'infant Jesús.

Les serenates o caramelles en la nit de Nadal foren ben esteses. Les cobles eren cantades per colles de jovent i solien començar amb el nom de la persona a qui s'adreçaven seguides de versos com aquests:

Déu li do ni bona nit,
i demà li dô bon dia,
amb la muller per companyia,
el veïnat per cortesia;
bones Pasquès que Déu ens dô.⁽¹⁵⁾

L'àpat del dia de Nadal, tradicionalment, consta d'escudella, feta amb «olla de les quatre ordres mendicants», és a dir, amb carn de porc, de bou, de gallina i de moltó.

El segon plat és el gall, l'origen del qual potser cal anar-lo a cercar l'any 817 en el Concili d'Aquisgran. Allí es va declarar que, malgrat que per Nadal es feia dejuni, els capons no havien de ser considerats com a carn. D'ací el costum.

De postres, neules, menjar ja d'ús en el segle XIII. Consta que Jaume I en va menjar en un àpat que li va ser ofert el 1267; a Santes Creus es conserven uns neulers del s. XIV; i Ramon Llull en fa esment d'aquestes en el **Fèlix o llibre de meravelles**.

I per acompanyar les neules, torrons, d'existència també antiga com ens ho demostra aquesta nadala:

Mon fill, Josep és vingut
e ha-us aportades joguetes
o el caperó torrons,
e a la falda avellanetes.⁽¹⁶⁾

La iconologia cristiana relacionada amb el Nadal és abundant. Es fonamenta en els textos evangèlics de Sant Lluç (Lc 2, 1-20) i de Sant mateu (Mt 1, 18-2, 21). El primer ens parla d'un edicte del Cèsar que imposa l'obligatorietat de censar-se, per la qual cosa, Josep i Maria, han d'anar a Betlem. Allí neixerà Jesús, qui, per manca de lloc a l'hostal, serà aïgut en una menjadora. També narra l'anunciació als pastors i l'adoració que aquests professaren a Jesús. El segon evangelista, en canvi, ens narra l'adoració dels Mags.

De fet, el relat del Nou Testament no esmenta per a res l'estació en què nasqué Jesús. Fou per tradició popular que se situà a l'hivern tot incorporant-ne la imatge del pessebre amb el bou i la vaca, així com la variada «tipologia» de pastors.

Les figuretes del **pessebre**, ultra la sagrada família, l'àngel i els tres reis que venen calcant sobre camells, són expressió plàstica d'una colla de pastors que caminen, que s'asseuen vora el foc, o que ofrenen xaix, llet, formatge... a Jesús infant. Altres personatges: el cacador, la bugadera, el llenyataire, el

«caganer»... tots acompanyats d'una fauna específica, cabres, corders i oques, en un escenari nevat de casetes de suro. La mobilitat de les figures farà que els reis vagin desplaçant-se fins arribar, el dia de l'Epifania, a fer l'adoració.

La tradició del pessebre sembla que compta, només amb uns dos-cents anys. Alguns pessebres vuitcentistes conservats són, avui, autèntiques obres d'art.

Les imatges del neixement de Jesús tenen, d'antuvi, un origen parateatral. Com ja hem dit, tenien lloc dins l'espai sagrat, encara que posteriorment sortiren a l'atri de les esglésies i, agilitzades en les plomes d'escriptors com Josep M. Folch i Torres, han convergit en l'actual tradició dels **Pastorets**.

Modernament proliferen dues modalitats de pessebres: els diorames i els pessebres vivents que moltes poblacions encarnen en escenaris naturals.

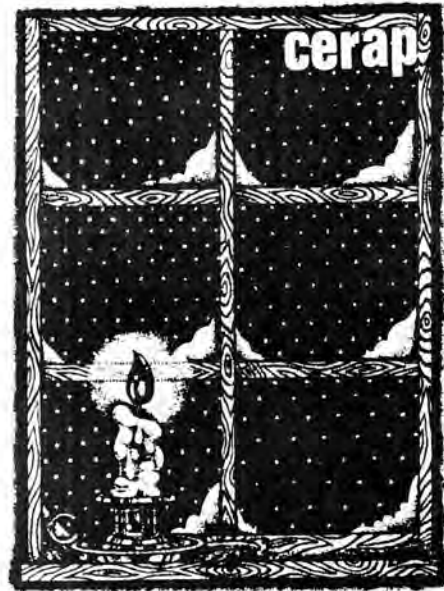
La saviesa popular, que s'expressa en el **refranyer**, ens forneix d'«informacions útils» per a la nostra vida quotidiana, segons sigui, per exemple, el dia de la setmana en què cau la djada de Nadal. I com que enguany s'esdevé en dijous, cal saber que el refranyer promet un bon any per a caçadors i avicultors, mentre no es posa d'acord pel que fa als pagesos, en refranys com:
 Nadal en dijous, ocells a grans vols.
 Nadal en dijous, cada gallina mena cent polls
 Nadal en dijous, any de molts ous
 Nadal en dijous, crema l'arada i ven els bous
 Nadal en dijous, sembra fins els pous.

En la cloenda d'aquest itinerari tradicional, res més genuí que una **nadala**, arrelat costum que palesa el desig de transformar i transformar-nos, cada any, amb una llum nova, sentit que copsen els versos de Josep M. de Segarra:

Quan ve Nadal, la cançó del miracle
 amb el pessebre de molsa i arboç,
 ens fa pensar en unes ganades molt vives,
 ens fa pensar en un desig de debò,
 de donar coses al noi de la Mare,
 coses que vinguin de dintre del cor...

M.C.M.

M. Carme Mas i Morillas
 és llicenciada en pedagogia i filologia catalana.

- (1) Amades, J.: *Folklore de Catalunya*. Vol II (2a. ed.) Ed. Selecta. Barcelona, 1979; p.p. 243-244.
- (2) Vg. Fàbregas, X.: *Tradicions, mites i creences dels catalans*. Edicions 62. Barcelona, 1979; pp. 263-265.
- (3) Cit. per Amades, J.: *Costumari català*. Vol. I. Ed. Salvat-62. Barcelona, 1982; p. 24.
- (4) Fàbregas, X.: *Ob. cit.*, p. 198.
- (5) Cit. per Amades, J.: *Ob. cit.*; p. 56.
- (6) Cit. per Romeu i Figueras, J.: *Les nades tradicionals*. Ed. Barcino. Barcelona, 1952; p. 57.

BIBLIOGRAFIA

- Amades, Joan: *Costumari català*. Vol. I. Ed. Salvat-62. Barcelona, 1982.
- Amades, Joan: *Folklore de Catalunya*. Costums i creences. (2a. ed.) Ed. Selecta. Barcelona, 1980.
- Amades, Joan: *Folklore de Catalunya*. Cançoner, (2a. ed.) Ed. Selecta. Barcelona, 1979.
- Capmany, Aureli: *Costums i tradicions catalanes*. Ed. Laia. Barcelona, 1981.
- Fàbregas, Xavier: *Els fons rituals de la vida quotidiana*. Ed. 62. Barcelona, 1982.
- Fàbregas, Xavier: *Tradicions, mites i creences dels catalans*. Ed. 62. Barcelona, 1979.
- Prat, Joan: *La mitologia i la seva interpretació*. Ed. Els llibres de la frontera. Barcelona, 1984.
- Prat, Joan; Contreras, Jesús: *Les festes populars*. Ed. Els llibres de la frontera. Barcelona, 1982.
- Romeu, Josep: *Les nades tradicionals*. Ed. Barcino. Barcelona, 1952.